

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i29.952>*П. Д. Гуйван*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор**Полтавського інституту бізнесу*

ПІЗНАННЯ ТЕМПОРАЛЬНОГО ПЕРЕБІГУ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОГО ЦІННІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ ЛЮДИНОЮ ЧАСОВИХ ПЕРСПЕКТИВ

Постановка проблеми. Питання «що таке час, який зміст цього явища» постійно є предметом зацікавленості науковців починаючи від представників філософського спрямування і закінчуючи апологетами класичної та релятивістської фізики: всі вони намагалися зрозуміти сенс часу, усвідомити його природу та сутнісні властивості. Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання світу. Вивчення часового руху матерії – доволі складний процес, позаяк він сприймається не безпосередньо, а опосередковано через темпоральний вплив на матеріальні елементи, які поступово змінюються. В. Вернадський правильно зазначив, що вчені вивчають явища, а не час. Явища відбуваються в часі і в просторі, але не дають жодного уявлення про час і простір, які мисляться абсолютними, незалежними один від одного, що стоять поза дією яких би то не було явищ, що в них відбуваються, але їх не відбивають [1, с. 368]. Час посідає особливе місце в життєдіяльності суспільств та кожної особистості. Це одна з фундаментальних категорій навколишнього світу, яка стосується загальних понять, що виражають чутливе сприйняття та його зв'язок з реальністю. І саме у рефлексії внутрішніх змін сутнісних характеристик тих чи інших процесів, речей чи явищ відбувається усвідомлення часового поступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню об'єктивного перебігу часу, його нерозривного зв'язку з явищами матеріального світу та суб'єктивного сприйняття цього процесу в науці займалися такі вчені, як Е. Гусерль, І. Кант, І. Ньютон, А. Ейнштейн, В. Вернадський, Ф. Зімбардо, Н. Моул, І. Пригожин та інші. Їхні праці спрямовані на надання загальної характеристики поняття темпорального руху, його форм, властивостей та структури, включаючи співвідношення часових категорій сучасності та минулого і майбутнього, співставлення цих темпоральних модулів та їх сприйняття в межах оцінних психологічних підходів кожного спостерігача. Водночас питання не можна вважати повністю вивченим. Необхідно здійснити додатковий аналіз ефективності такого процесу, як взаємодія часу з іншими природними явищами. Це значною мірою має

значення для характеристики взаємин різних часових станів. Дослідження окремих підходів щодо ефективності подібної взаємодії, яка, зрештою, визначає сутність часу і може бути задана як єдність минулого, нинішнього та майбутнього, є метою статті.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, час – не абсолютне, а відносне явище. А темпоральні характеристики, які зумовлюють конкретні стани речей і процесів, – це не зовнішні реальні прояви, а особистісна перцепція спостерігача, на підставі якої формуються уявлення про внутрішні зв'язки подій у матеріальному світі. Як вказував відомий бельгійський учений-фізик, лауреат Нобелівської премії Ілля Пригожин, поняття про внутрішній, властивий кожному суб'єктові час впливає з нестійкості руху динамічних систем загалом і з нестійкості процесів, що протікають у живих системах зокрема. А зіткнення різних систем, що самоорганізуються, є насамперед протиставленням станів, тобто внутрішніх системних часів. При цьому кожна культура і кожна особистість мають звичай мислити в термінах тимчасових горизонтів. Одні з нас зосередили всі помисли лише на тому, що відбувається в певний момент, зараз. Наприклад, політичних діячів часто критикують за те, що вони не бачать далі власного носа. Про таких діячів говорять, що їхній часовий горизонт обмежений датою найближчих виборів. Інші з нас вважають за краще будувати далекоюсяжні плани. Настільки різні часові горизонти – одне з найважливіших, хоча і таке, що часто упускається з виду, джерел соціальних і економічних суперечок [2, с. 20–21].

Скільки людей, стільки і уявлень про часовий перебіг та значення його для нашого життя. Тому вивчення часових перспектив соціальних і індивідуальних систем, їх зіткнень і трансформацій здавна цікавили дослідників питання. Насамперед маємо відзначити наукові різнобачення стосовно принципового питання про взаємне співставлення таких визначальних категорій, як час і буття. Окремі погляди на сутність такого взаємовідношення у процесі становлення проявилися у так званих статичній та динамічній концепціях часу. За першою з них події минулого, нинішнього

та майбутнього існують реально та конкретно у певному сенсі одночасно. При цьому становлення, зміна, трансформація та зникнення матеріальних об'єктів є лише ілюзією, яка виникає внаслідок певної зміни стану, що відбувається в момент усвідомлення цього. Інакше кажучи, згідно зі статичною моделлю часу всі моменти минулого, нинішнього і майбутнього завжди існували і будуть існувати. І хоча створюється враження, що моменти, пов'язані з конкретними подіями, йдуть один за одним, а подія, що пройшла, втрачена назавжди, то лише уявлення людини, яке формується та переробляється її свідомістю. Кожна подія в безперервному потоці часу детермінована й об'єктивно існує незалежно від інших у часі, як кадр з фільму, що створений і змонтований зарані, але наданий для перегляду глядачеві лише у необхідний момент.

На протигагу статичній концепції динамічна постулює, що в природі реально існують тільки події нинішнього часу. Події, що відбувалися в минулому, вже скінчилися і реально не існують, тоді як майбутні – ще фізично не можуть існувати [3, с. 167]. Автори такої теорії послідовно обстоювали тезу, за якою вважати різночасові явища як усталено перебуваючі на своїх місцях у темпоральному просторі об'єкти не можна. Адже людське сприйняття постійно пересікає їх, тож немає розумного пояснення причин виникнення ілюзій перманентного існування подій у часі. Інакше кажучи, статична концепція вихолощує істотний елемент, який у філософії зветься становленням, тобто зникає зміст та сутність таких явищ, як перехід можливості в процесі розвитку. У більшості наукових досліджень час як суще явище ототожнюється з розвитком, становленням. Всі прояви виникають та розвиваються не в часі, але сам час є становленням, є виникненням і переходженням [4, с. 52]. Те, що починається, вже є, але в такій же мірі також його ще немає. Протилежності буття і небуття знаходяться в ньому в безпосередньому з'єднанні, або, інакше кажучи, початок є їх нерозрізнена єдність [5, с. 58]. Справді, на побутовому рівні у людській свідомості динамічна концепція домінує: кожна людина будує своє світосприйняття на засадах того, що минулого вже немає, а майбутнього ще немає, хоча минулі події погасилися саме на підставі нинішніх вчинків, які також зумовлюють наступні.

Однією з головних ознак часу вважається його однонаправленість та незворотність. У прийнятому нами усвідомленні часовий перебіг завжди відбувається у напрямі від минулого до майбутнього. Цей рух проходить транзитом через сучасність, на зупиняючись у ній, і продовжується в майбутті, щоразу збільшуючи обсяг минулого за рахунок нових фактів, що відходять із сучасності у минулі події. При цьому обсяг минулих явищ

об'єктивного світу, попри здавалося б їх ущільнення і додавання нових подій до їхнього складу, не зростає через фактичну безкінечність розміру такої темпоральної категорії. Те ж саме слід сказати про категорію майбутнього: розмір цього елементу часового перебігу також залишається сталим з огляду на безкінечність самого явища. Що ж стосується поняття сучасності, то воно, незважаючи на безсумнівну вірогідність існування, також не може бути визначене у чітко окреслених межах. Кожної миттєвості склад такого поняття змінюється за рахунок відпадиння частини його обсягу і переходу її до стану минулого, та одночасного переходу із складу майбутнього певних життєвих подій до категорії сучасного.

Такий процес відбувається перманентно, він не може зупинитися, у цьому, власне, полягає феномен часового руху в природі. Перебіг часу від минулого до майбутнього одночасно означає перетікання конкретних подій матеріального світу із майбутнього через сучасність у минуле. Передбачувані прийдешні вчинки набувають реальності у часі «зараз». Але вже через мить втрачають цю реальність і стають минулими фактами, які невпинно поступово віддаляються в часовому плині. За традиційним людським уявленням інверсія часу неможлива, зворотний вплив його суперечить стандартній логіці, і у цьому проявляється принцип незворотності часу. Як казали древні (Геракліт з Ефеса), не можна двічі увійти в одну й ту ж річку, звісно, маючи на увазі часову неможливість відтворення минулої події, адже все рухається й ніщо не стоїть на місці. Всі явища, відбувшись реально в просторі та маючи певну протяжність у часі, беззворотно залишаються в минулому. Ця теза видається настільки очевидною, що наука донині не потурбувалася надати хоча б якое розумне обґрунтування однонаправленості та незворотності темпоральних напрямків руху.

Ці властивості часу щодо його поступу від минулого до майбутнього також постулюються, тобто задані як безспірні фактори. Вважається, що положення наукової концепції про незворотність часу є настільки очевидним, що спеціального обґрунтування воно не потребує. Адже цілком зрозуміло, і то не може бути емпірично спростовано, що події, про які ми маємо відомості, які свого часу реально відбулися, знаходяться наразі в минулому, тоді як матеріальні явища, стосовно яких лише існує вірогідність їхньої реальності або зміст яких нам поки що не відомий, перебувають у середовищі майбуття. Саме у такий спосіб реалізується здатність людини до збільшення знань про події, знання зростають шляхом їх поповнення новими фактами про вчинки, що віднедавна перейшли до розряду минулих, вибувши із стану сучасних або майбутніх. Ми не пізнаємо

все відразу, порядок усвідомлення є порядком наростання нашої поінформованості, тобто збільшенням обсягу відомостей про те, що відбувається [6, с. 228].

Є досить стабільна індивідуальна тенденція фіксувати персональні акценти на тих чи інших часових рамках і, таким чином, виробляти стійке темпоральне «упередження». Тобто деякі з нас більш орієнтовані на майбутнє, інші більш орієнтовані на нинішнє або на минуле. Детальному дослідженню вказаного психологічного аспекту присвячена теорія Ф. Зімбардо, професора Стенфордського університету, яка спрямована на диференціювання відношень до минулого, нинішнього та майбутнього і на цій основі – відмінностей у часовій орієнтації особистостей. Вчений визначальними вважає деякі чітко направлені аспекти орієнтації. В бік минулого – це негативне минуле (воно бачиться неприємним і викликає огиду) і позитивне (думки про минуле, досвід і старі часи бачаться приємними, «через рожеві окуляри», з ноткою ностальгії). Також виділяються два аспекти орієнтації на сьогоднішній день. Гедоністичне (повне задоволення, цінується насолода моментом без жалю про подальші наслідки поведінки) і фаталістичне (сильна віра у невідворотність долі, велика залежність від цього, неможливість змін, а також реального впливу на події ні нинішнього, ні майбутнього). П'ятий фактор – це орієнтація на майбутнє, що характеризується наявністю цілей і планів наперед, і поведінкою, яка спрямована на виконання цих планів і реалізацію цілей [7, с. 1275].

Втім далеко не всі дослідники одноставні у припущенні про однонаправленість часового руху та зумовленість змін станів матерії виключно у напрямі від минулого до майбутнього. Окремі з них намагаються віднайти на рівні науково доведеної побудови обґрунтування темпоральної природи речей закономірності, що дозволили б зрозуміти облаштованість та просторовий і часовий взаємозв'язок явищ у всесвіті. З такої позиції було піддане сумніву здавалося б непорушне правило, згідно з яким глобальні макропроцеси у всесвіті, зокрема, розширення нашої галактики, безумовно доводить незворотність часу. Апологети подібної концепції стверджують, що, розглядаючи подібний процес як наслідок реально існуючих рухів матерії у просторі, неодмінно мусимо дійти висновку, що зворотна інверсія цілком можлива у разі зміни спрямованості та характеру поступу матеріальних об'єктів у всесвіті. Отже, намагання надати теоретичне обґрунтування природи і властивостей часу неодмінно потребують тривалого вивчення суті речей не лише у філософській науці, а і у прикладних та точних науках.

Утім, якби там не було, а нині безспірною є теза, що час співвідноситься з іншими природ-

ними явищами та має свої особистісні характеристики в частині взаємодії різних темпоральних аспектів. Це значною мірою має значення для характеристики взаємин різних часових станів. Як вказував дослідник цього питання І. Д'яков, у минулому людина відчуває себе безсилою, бо події вже перебувають поза її владою, у нинішньому – дієвою, але пов'язаною з усім минулим ініціативою, в майбутньому – такою, що вільно творить. Настання майбуття при цьому є не заданою величиною, а продуктом творчості та має віртуальний характер. Тому в нинішньому часі виявляється все минуле як позбавлений активності, але все ще живий (осяжний) факт, а також усе майбутнє як незумовлена зарані творча потенція [8, с. 6–7]. Такий теоретичний підхід на передній план висуває активну роль конкретної людини, яка не лише і не стільки споглядає, але і активно діє як суб'єкт взаємозв'язків. Інакше кажучи, наочно проявляється вплив минулого на сучасне та майбутнє та навпаки, і в цьому сутність зв'язаності часів. Їхня реальність у можливості людської активності стосовно сучасного та майбутнього часу.

Теоретичне співвідношення трьох часових суперпозицій завжди були одним із актуальних питань, що гарантувало науковий інтерес у процесі сприйняття темпоральних властивостей. Зокрема, за однією з концепцій минуле, нинішнє і майбутнє продукуються сучасним періодом. При цьому можливо перетворення у сучасність одного лише минулого у разі зберігання значення майбутнього як буття, що ще не трансформувалось у сучасне. Під час послідовного та поступового перетворення змісту майбутнього в нинішнє сила минулого зберігається. Ці теоретичні постулати у своїй сукупності дозволяють виробити модель темпорального уявлення, за якою між сприйняттям різних станів відбувається постійне протиборство небуття з життям.

Отже, час розкладається на елементи минулого, якого вже немає, ми його, знаючи достеменно, все ж не можемо змінити, та майбутнього, стосовно якого нічого напевно не відомо, тож тим більше неможливо щось визначити. А між ними перебуває сучасність – стан речей, стосовно якого вчиняються конкретні дії суб'єктів. Це межа між минулим і майбутнім. Який же зміст часу, якщо він складається із зазначених компонентів? І чи взагалі час існує як реальне явище? Можливо, вплив часу не є реальним процесом. А являє собою ілюзію людського розуму? Ці питання здавна цікавили дослідників. Зокрема, у такому сенсі спостерігачі намагалися з'ясувати, чи є сутність часу первинним явищем, чи він вторинний елемент, залежний від чогось більш фундаментального. Для того щоб відповісти на ці питання, слід зрозуміти, що минуле та майбутнє як темпоральні

прояви руху мають значення лише для формування реалій сучасності. Всі три модуси часу – минуле, сучасне і майбутнє – проявляються назовні та пізнаються лише завдяки їхньому прояві зараз – у конкретний момент нинішнього часу. Вони мають свої особливості відтворення у свідомості як відповідно елементи пам'яті, спостереження та діяльної участі і творчого очікування.

Розвиток пов'язаний з перебігом часу. Для того аби надати останньому реальних, а не фіктивних обрисів, необхідно визначити якісні відмінності минулого, сучасного та майбутнього. Минулого вже немає, а те, що становило його сутність, мало історичне значення, входить до складу нинішнього. Саме у такій іпостасі існує минуле у сучасному. Згадуючи попередні події, що мали місце певний час тому, людина вилучає з пам'яті та застосовує до сьогоденних реалій не самі минулі події, а їхні образи, втілені у пам'ять. Таким чином, можна вести мову не про минуле як складову частину темпорального руху, а про нинішнє минулого. Відомий філософ Микола Бердяєв у цьому зв'язку вказував, що доля людини здійснюється в часі, розбитому на минуле і майбутнє, час є реалізацією долі, разом із тим минуле і майбутнє, без яких немає подібної реалізації, існують лише у сучасному [9, с. 234]. Від впливу у вигляді згадок про минулі події, сподівань на майбутні результати неможливо уявити собі квінтесенцію сучасного. Переживання нинішнього моменту для будь-якої особи пов'язане з усвідомленням помилок і досягнень минулого, прагненням та пересторогами майбутнього. При цьому якраз на досягнення сприятливого майбуття спрямована творча діяльність у нинішньому, тому майбутнє безумовно через активну творчу діяльність для його досягнення присутнє у сучасному. Якщо сутність часу визначається як «наочне становлення», то тим самим виявляється: час первинно розуміється із тепер, а саме так, як воно подається чистому углядуванню [10, с. 431]. У цьому контексті майбутнє – це тенденція становлення предмета шляхом створення певних матеріальних умов для реальних наслідків.

Втім сучасне як елемент невпинного часового перебігу також є досить складною для пізнання формою. Його структуру, склад та, зрештою, тривалість неможливо уявити у вигляді раз і назавжди сформованого прояву. Якщо ми зміст та момент часу пов'язуємо з певною подією, логічно припустити, що остання має якусь протяжність у часі. Позаяк сприйняття минулого відбувається зараз, сучасність не можна розглядати як подільні на мікроелементи поля, як сукупність точок на часовій послідовності між минулим і майбутнім. Сучасне являє відносну стійкість у процесі вічної зміни. Ця стійкість не просто абстракція,

вона має об'єктивне підґрунтя у дискретній природі матеріального світу: сучасність завжди співвідноситься з якимось станом, і тривалість цієї події, стану визначає розміри сучасного, причому в кожному конкретному ряді подій це визначення специфічне. Різна тривалість нинішнього є однією з характерних рис прояву специфіки часу [11, с. 84–86].

З проведеного дослідження можна зробити певні **висновки**. Усвідомлення поняття часу є елементом великої перебудови у сучасному розумінні призначення науки. У більшості наук предметом дослідження часових характеристик є переважно основна властивість часу – тривалість. Вона поряд з постульованими якісними чинниками, такими як однорідність, безперервність, спрямованість у майбутнє, є основою всіх уявлень про час. Утім серед дослідників, що вивчають темпоральні виміри суцього, наявні певні розбіжності стосовно принципового питання про взаємне співставлення таких визначальних категорій, як час і буття. Попри те, що у більшості концепцій однією з головних ознак часу вважається його однонаправленість та незворотність, наявні і теорії протилежного змісту, які за певних обставин обґрунтовують можливість інверсійного поступу часу. При цьому усталене співвідношення між часовими модусами минулого, сучасного та майбутнього зміниться.

Література

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. Москва : Наука, 1988. 520 с.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / пер. с англ. Общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича и Ю.В. Сачкова. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
3. Логинова Н.А. Развитие личности и ее жизненный путь. Принцип развития в психологии. Москва : «Наука» 1978. С. 156–172.
4. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 2. Философия природы. Москва : Изд. Социально-экономической литературы. 1975. 695 с.
5. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. Соч. Москва : Государственное социально-экономическое издательство, 1937. Т.V. 814 с.
6. Уитроу Д. Естественная философия времени. Москва : Прогресс, 1964. 431 с.
7. Zimbardo P.G., Boyd J.N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. No. 77. P. 1271–1288.
8. Дьяков И.Н. Проблема взаимоотношения субстанции и времени. Москва : Этюд, 1917. 42 с.
9. Бердяев Н.А. И мир объектов. Мир философии: В 2 т. Москва : Политиздат, 1991. Т. 1. 624 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время. Москва : Ad Marginem, 1997. 503 с.
11. Аскин Я.Ф. Проблема времени, ее философское истолкование. Москва : Мысль, 1966. 200 с.

Анотація

Гуйван П. Д. Пізнання темпорального перебігу в контексті особистісного ціннісного сприйняття людиною часових перспектив. – Стаття.

Робота присвячена дослідженню питання про сутність часу як однієї з фундаментальних категорій навколишнього світу, яка стосується загальних понять, що виражають чутливе сприйняття та його зв'язок з реальністю. Підкреслюється, що вивчення часового руху матерії доволі складний процес, позаяк він сприймається не безпосередньо, а опосередковано через темпоральний вплив на матеріальні елементи, які поступово змінюються. Темпоральні характеристики, які зумовлюють конкретні стани речей і процесів, – це не зовнішні реальні прояви, а особистісна перцепція спостерігача, на підставі якої формуються уявлення про внутрішні зв'язки подій у матеріальному світі. Тому час – не абсолютне, а відносне явище, і питання вивчення часових перспектив соціальних та індивідуальних систем, їх зіткнень і трансформацій є досить актуальним. У статті проаналізовані два філософські підходи до співставлення таких визначальних категорій, як час і буття: статичну та динамічну наукові концепції часу. Детально розглянута пануюча нині теза, за якої часовий перебіг завжди відбувається у напрямі від минулого до майбутнього. Вона полягає в тому, що часовий рух завжди відбувається транзитом через сучасність, на зупиняючись у ній, і продовжується в майбутті, щоразу збільшуючи обсяг минулого за рахунок нових фактів, що відходять із сучасності у минулі події. Такий процес відбувається перманентно, він не може зупинитися, у цьому, власне, полягає феномен часового руху в природі. Надана оцінка усвідомленої спостерігачами протяжності таких темпоральних категорій, як «минуле», «сучасне» та «майбутнє». Також вивчені наукові припущення окремих дослідників стосовно критики концепції про однаправленість часового руху та зумовленість змін у стані матерії виключно у напрямі від минулого до майбутнього та оцінені їхні позиції щодо можливості інверсії напрямку часового потоку. В роботі також надана розгорнута характеристика взаємин різних часових станів. Розглянуте питання про місце сучасності у співвідношенні трьох часових суперпозицій. Обстоюється позиція, що минуле, нинішнє і майбутнє продукуються сучасним періодом.

Ключові слова: часові стани, сучасність, направленість часового перебігу.

Summary

Guyvan P. D. Cognition of the temporal course in the context of personal value perception of time perspectives. – Article.

The work is devoted to the study of the essence of time as one of the fundamental categories of the world around us, which concerns general concepts that express sensitive perception and its connection with reality. It is emphasized that the study of the temporal motion of matter is a rather complex process, since it is perceived not directly but indirectly through the temporal influence on material elements, which gradually change. Temporal characteristics, which determine the specific states of things and processes, are not external real manifestations, but the personal perception of the observer, on the basis of which ideas about the internal connections of events in the material world are formed. Therefore, time is not an absolute, but a relative phenomenon, and the question of studying the time perspectives of social and individual systems, their collisions and transformations is quite relevant. The article analyzes two philosophical approaches to the comparison of such defining categories as time and being: static and dynamic scientific concepts of time. The currently prevailing thesis is considered in detail, according to which the time course always takes place in the direction from the past to the future. It is that time movement always occurs in transit through the present, not stopping in it, and continues in the future, each time increasing the volume of the past due to new facts departing from the present into past events. This process is permanent, it cannot stop, this, in fact, is the phenomenon of temporal motion in nature. The extent of such temporal categories as “past”, “present” and “future” perceived by observers is estimated. The scientific assumptions of some researchers concerning the critique of the concept of unidirectionality of time motion and conditionality of changes in the state of matter exclusively in the direction from the past to the future are studied, and their positions on the possibility of inversion of the direction of time flow are evaluated. The paper also provides a detailed description of the relationships of different time states. The question of the place of modernity in the ratio of three temporal superpositions is considered. The position is defended that the past, present and future are produced by the modern period.

Key words: time states, modernity, direction of time course.